

jét új sikon, az írott dogma fölött. S épp ez a megújulás utáni vágyakozás az, mely társadalomtudományi szempontból indoka az új ideológiáknak, melyek bármilyen abszurdak, annyira életerősek.

Az egyetlen társadalmi tényező a gazdaság lett. A gazdasági szféra találjhoz kötöttsége következtében kihat úgy az emberre, mint technikájára. A materiális tényező tehát az, melynek az egyénhez való alakítása meghatározza a nyugati műveltség bukását vagy megerősödését.

JÓZSEF ATTILA ÉLETE (VIII.)

Irta: JÓZSEF JOLÁN

Jelen közleményünkkel befejezzük József Jolán hosszú hónapok óta folytatásokban közölt páratlan értékű írás sorozatát, mely most, hogy az életrajz könyvalakban is megjelent (Cserépfalvi, Budapest) Erdélyen túl, az egész magyar irodalom eseménye. (A szerk.)

1914 nyarán, vizsgám után, a jószerencse azonnal álláshoz juttatott. Egyik nagynevű orvosprofesszorunk titkárnője lettem havi 110 korona fizetéssel.

Óriási esemény volt ez nemcsak életünkben, hanem az irdatlan nagy Ferenc-téri házban is, ahol most laktunk. Ez volt az első hely, ahol éveken át laktunk egyhuzamban. Ismertük a ház minden lakóját, tudtuk, mikor mi történik a negyven egynéhány ajtó mögött. Ezek az ajtók kora tavasztól késő őszig tárva állottak egymás mellett, egyik szomszédasszony beelátott a másik konyhájában fővő fazékba is és mindenki tudta, kinek mennyi a szennyese. A forró nyári éjszakákon itt is, ott is poloskákra vadásztak, a gond és a férgek egyformán martak kicsit és nagyot a falak mögött. A közvetlen szomszédok ki-kiálltak a folyosóra és szapulták a távolabb lakókat. A kövér házmesterné azonban mindenkinek egyformán ellensége volt, de legjobban a gyerekekre haragudott. Az igaz, hogy a gyerekek csinálták a legnagyobb zsvajt. Telefirkálták malacságokkal a lépcsőház falát, döglött patkányokat raktak az ajtaja elé és leköptek a harmadik emeletről.

Az egész házban mégis mindenki összetartott. Átjártak egymáshoz kölcsönkérni sót, paprikát, néhány szem kockacukrot, palacsintasütőt. Hlyenkor megálltak és sopánkodtak, hogy megint milyen drága a krumpoli és hogy a Stefánné lánya, amióta Isten fölvitte a dolgát és férjhezment a villamoskalauzhoz, feléje sem néz szegény özvegy anyjának. Ugy tűnik most előttem, mintha szándékosan mesélték volna mamának a lehangoló történeteket szívtelen és önző gyerekekről, akikért nem volt érdemes annyi áldozatot hozni szülőjének. Hálátlanul magukra hagyták, amint megálltak a saját lábukon. Határozottan nem nézték jó szemmel, ahogyan velünk bánt és bennünk bizakodott. Amikor Attiláról elhatároztuk, hogy most már ő is tovább jár iskolába, nem megy inasnak, rosszslásuknak azzal ádtk kifejezést, hogy sohasem volt semmijük, amit kölcsönkértünk.

A házban egyetlen hivatalnokcsalád lakott. Éppen olyan szegények voltak, mint a többiek, de ezt gondosan takargatták. Ajtajuk télen-nyáron zárva volt. Nem álltak szóba senkivel. Ugy látszik, a szegénység sem egyforma, van, amelyik magasan hordja az orrát. A többi lakó úgy tett, mintha nem vennének tudomást róluk. Annál többet törődtek velünk,

akik még náluk is szegényebbek voltunk. Szerették a beteg mosónőt és aggódtak, amiért most már én is „kisasszony“ lettem.

Attila öt elemi járt ki, amikor úgy határoztunk, hogy tovább tanul. Az Üllői-uti polgári iskolába járt három éven keresztül. Ő is ugyanolyan nehézségekkel küzdött iskolás évei alatt, mint én. Könyve sohasem volt. A leckét csak úgy tudta megtanulni, hogy a szünetekben átolvasta padtársa könyvéből. Igen jó gyakorlat volt ez az emlékezőtehetség fejlesztésére. Otthoni dolgozatai nem a feladott tárgy körül alakultak ki, mert nem tudta, mint a magolók, könyv szerint a feladott leckét. Ugy segített magán, hogy röviden megírta, amit tudott és a kurta szöveget megtoldotta egy hosszú verssel.

Igy kezdett Attila első polgárista korában verset írni.

Nem tudom, hogyan fogadták tanárai ezeket a dolgozatokat, csak arra emlékszem, hogy minden irkát szorgalmasan teleirt versekkel. Később már a maga mulatságára, gyönyörűségére szedte rimekbe gondolatait, gyerekes vágyait, aztán szépen lemásolta és átnyújtotta nekem.

„Kedves Jócó“ — így hangzott az ajánlás becenevemem — aztán következett a legeslegelső vers:

1. STRÓFA

*De szeretnék gazdag lenni,
Egyszer libasültet enni,
Jó ruhába járni, kelni,
S öt forintért kuglert venni.*

2. STRÓFA

*Mig a cukrot szopogatnám
Uj ruhámat mutogatnám
Diősekednék fűnek-fának
Mi jó dolga van Attilának.*

3. STRÓFA

*De erre gondolni sem merek
Boldogságom gyorsan pereg
S mert nincs meg e sok dolog
Azért nem vagyok én boldog...*

Attila a versért — no meg az ajánlást is honorálni kellett — kapott egy koronát, meg azt a könnyelmű ígéretet, hogy minden versért újabb korona jár neki. De annyi korona évszámra nem fordult meg házukban, ahány verset írt Attila. A honoráriumot le kellett szállítani tíz fillérre, majd tucatonként tíz fillérre.

A gyerek a pénzen bélyegeket vett. Ezeket felragasztotta a postatakaréktól kapott nyomtatványra, aztán koronánként behordta a takarékbába. Hónap vége felé, amikor már krumplilevesre vagy kávéébédre sem tellett, kivette kis tőkáját — két-három koronát — a takarékból és rá-tukmáta mamára. Aztán kezdte előlről a gyűjtést. Pénzéből könyveket is vásárolt: Sherlock Holmest, Nobodyt, Buffalo Billt. Szenvedélyesen olvasott, feledve mindent maga körül. Ha boltba küldte anyánk, úgy jöttment, kezében a nyitott könyvvel. Olvasott a kocsiuuton, az iskolában a pad alatt, este a lépcsőházi lámpa gyér világossága mellett. Mert mama spórolt a petróleummal, csak akkor gyújtott lámpát, ha vacsorához ültünk vagy ha maga is belemerült valamelyik izgalmas könyv olvasásába.

Anyánk sokat betegeskedett ebben az időben. Sok rábeszélésre határozta csak el magát arra, hogy orvoshoz menjen. A vizsgálat után azonnal befektették a nőgyógyászati klinikára, ahol rádiumos kezelést kapott.

Rákja volt.

Harminckilenc éves volt, összetöpörödött, ősz, öreg asszony. Amikor azt hitte, most már nem kell többé keményen dolgoznia, csak megfőzni a

kis ebédet és mosogatás után kiül sütkérezni a Ferenc-téri padra vagy elmozdít a kis szobában, a halálnál is irtózatosabbra, mérhetetlen szenvedésre volt ítélve.

Még magam sem tudtam felfogni, elképzelni, mi vár rá. Csak azt tudtam, hogy nagyon beteg. Kimélni kell mindentől, munkától, gondtól. Sietni kell, hogy megérhesse, megláthassa önfeláldozó, hősies, nyomorult életének eredményét: gyerekei boldogulását. Emberfeletti vagy még inkább embertelen küzdelmeinek szebb, örömtelibb eredményét másban már nem is kaphatta meg.

Ha a két-három hónaponként megismétlődő besugárzás után jobban érezte magát, minden kérés ellenére fogta a vödröt és „titokban“ dolgozni járt. Végül úgy kellett meginteni, mint valami szófogadatlan gyereket. Nehezen törődött bele, hogy én tartom el a családot. Az volt a rögeszméje, hogy amit keresek, magamra kell költenem. Szépen kell öltözködnöm, mint a többi „kisasszonynak“. Ebben volt valami igazság, csak éppen nem a mi számunkra. Azok az emberek, akik mellett dolgoztam, a maguk külsejével kötelezővé tették, hogy nekem se legyen félretaposott a cipóm sarka, keztyűt huzzak és bármily ócska, de divatos kalapot tegyek a fejemre. A ferenc-téri házban peckesen hordoztam kókkadt, fonynyadt, viharvert kalapomat, de az Üllői-uton túl, a klinika doktorai, akikkel együtt dolgoztam a professzor mellett, messzire kikerültek az uccán, hogy ne kelljen köszönniök vagy Istenments, együtt várni velem a villamoskocsit.

Nevetségesnek tűnik ma már előttem, hogy akkor mennyire megilletődve és meghökkenve jártam-keitem abban az új világban, ahol napalaimat töltöttem. Félszegen figyeltem-lestem a józsefvárosi etikett szabályait és igyekeztem ezeket meghonosítani szűk családi körben is. Tizenhat éves voltam, amikor először vásároltam fogkefét, egyetlen darabot az egész család számára. Igyekeztem a testvéri szeretet szótárából a „hülye“, „marha“ szavakat kitörölni. Attila úgy fogadta ezeket az újításokat, mint egy új játék szabályait. Megállapodtunk egymással abban, hogy ha hazajövök „kezet csókol“, mint egy „hölgynek“. A vacsorára terített asztal körül úgy ültünk és olyan „finom társalgást“ folytattunk, hogy hasát fogta volna nevéttében, aki hallja. Ha haragban voltunk, akkor összekevertük a „multat“ és a „jelent“ s azt mondtuk egymásnak: „maga hülye“. Mama derűs kedvvel tálalta „finom“ gyerekei tányérjába a krumplilevest, sugárzó arccal hallgatta nagyképű oktatásomat a villa és kés használatáról, ami valójában nekem is sok gondot okozott. Leves után megfordítottuk a tányért és annak fenekéről ettük az ünnepi vacsora második fogását, a palacsintát. Persze kézzel. Lefekvés előtt megcsókoltuk egymást jobbról-balról, aztán viháncolva ugrottunk a meleg ágyba és még mondtunk egymásnak egypár nyakatekert, finomkodó jókívánságot az éjszakai nyugodalmat illetően. Mama a sötétben elégedetten hallgatta pergő nyelvünket, aztán megszólalt:

— Mondd: uramisten, — és dögölj.

Ezen még nevetünk egy nagyot, aztán fülünkre huzzuk a dunnát és elaludtunk.

A téli reggelek nem voltak ilyen kedélyesek. Legkorábban most is mama kelt föl, tüzet gyújtott a konyhába. Attilát alig lehetett felébreszteni. Könyörögni kellett, hogy kibujjon a meleg ágyból. Nagykeservesen fölült, hátára és fejére huzta a dunnát és úgy kezdte huzni a harisnyáját. Háromnegyed nyolckor még csak a cipőjét huzta fel. Szidtuk és könyörögtünk neki, hogy siessen. Csak az vigasztalta meg, ha befagyott a vízvezeték és nem lehetett mosdani. És itt a Ferenc-téri lakásban majdnem minden téli reggelre befagyott a vízvezeték. Az iskolából vagy az

iskolakerülésből már vidoran és elevenen tért haza, este pedig alig lehetett lefekvésre birni.

*

Szegény mama nem igen tudott mit kezdeni az idejével. Az otthoni munkát hamarosan elvégezte. Mi bekaptuk az ebédet, aztán elszéledtünk, magára hagytuk. A kis számolyt kitétte az ajtó elé, ült a napsütésben. A szomszédasszonyok meg-megálltak beszélgetni veie.

Nagyon egyedül érezhette magát szegényke s talán ezért kegyelmezett meg annak a csirkének, amit a pünkösdi ünnepi ebédre vásárolt. Azt mondta, olyan szemrehányóan nézett rá a kis jószág, amikor meglátta kezében a kést, hogy nem volt szive levágni.

A csirke egész nyáron át ott élt a konyhában. Kapargált a tűzhely kihullott hamujában, a konyhaszekrény tetején aludt és mindent összepiszkitott. Nagyon utáltuk ezt az „anyám tyukját“, Attila meg egyenesen az életére tört.

Mama délutánonként levitte a tyukot a Ferenc-térre. Itt üldögélt egy padon. A tyuk egyik lábára hosszú spárgát kötött és „legeltette“.

Ha rosszul érezte magát, ha annyira gyenge volt, hogy nem bírta járni a három emeletet, ráparancsolt Attilára, hogy vigye le sétálni kedvencét. Attila makacskodott:

— Vigye le az Etus!

— Hogyisne! — nevetett Etus és máris kipenderült az ajtón.

Attilának kellett levinni a csirkét. Mogorván ült le a tér egyik padjára. Tartotta a spárgát s a spárga másik végén buzgón kaparászott a gyűlölt madár. A gyerekek körülállták, ugratták, csufolták.

„Az is olyan megajázó volt, hogy én vigyek le egy tyukot legelni a térre és a többi fiuk kiröhögjenek, — írta erről legutóbb említett naplójában.

Eleresztette a spárgát és indult hazafelé. A tyuk azonban utána szaladt, nem lehetett „elveszíteni“. Attilát vaiósággal buskomorrá tette ez a „dög“. Mama ragaszkodott jószágához és a legeltetéshez. Egy reggel tojást talált a tűzhely alatt, ettől kezdve még nagyobb becsülete volt madarának. Attilában gyanu ébredt: a mama sokkal jobban szereti a tyukot, mint őt.

— Fiacskám, vidd le a tyukot a térre — kérte mama.

— Nem viszem le azt a dögöt, — mondta Attila.

— Nézd csak, milyen szép kis tojást tojt. Ebből sütök hoinap egy kis buktát. Na, vidd le szépen.

Attila elcsavargott és otthagya a tyukot. Mama szenvedő arccal járt-kelt, nyugoskodott mindnyájunkkal. Ha valamit hozatott Attilával a boltból, visszaküldötte vele, hogy nem jó. Nem értettük meg, mit bánkodik annyit a tyuk miatt, mi sem vállalkoztunk volna, hogy elvigyük sétálni. Persze kimutattuk, hogy Attila pártján vagyunk. Mama erre véglegesen a tyukhoz fordult, akárki látta, azt hihette volna, az egész világon ez a madár az egyetlen élőlény, aki ragaszkodik hozzá. Morcosan tette elének az ételt. A kis kamasz úgy reagált erre, hogy nem evett. Nem ette meg az ebédet, sem a vacsorát. Az esti sötétségben egy darab kenyeret dugtam a kezébe, azt a dunna alatt rágtá meg, nehogy mama észrevegye.

Reggel sem evett semmit. Mama megsütötte a buktát és ebédnél egy tátra halmozva, porcukorral vastagon behintve az asztal közepére állította. Ebből csak eszik az a haszontalan fiu! De Attila megint nem nyult az ételhez. Este Etussal kicsaltuk a lépcsőházba, kiloptunk neki egy csomó buktát. Itt nem látja a mama, ha jóllakik. Visszautasította: nem, ő nem eszik. Mondom anyáknak, csinálni kell valamit, mert éhen fog halni Attila.

— Hát miért nem eszik? Ki tartja vissza? Ugyis tudom, csak azért csinálja az egészet, hogy engem keserítsen. Istenem, Istenem, jobb volna már nekem nem élnem...

Elővettem Attilát is. De ő is a magáét fujta:

— Igenis, nem eszem! És ha mama jobban szereti azt a ronda dögöt, akkor jobb, ha éhenhalok. Majd akkor hiába sir. Majd akkor megtudja...

Nem fejezte be a mondatot, elkezdett bögni. Magamhoz öleltem a fejét:

— Te buta, buta kis fiu! Látod, a mama beteg. Rákja van és meg fog halni. A professzornál olvastam egy könyvben, hogy ezt nem lehet meggyógyítani. Légy okos és légy jó. Na gyere, egyél.

Attila tovább sirt, úgy kérdezte:

— Mi az, hogy rákja van? Hiszen az egy állat! Még te is be akarsz csapni, hogy kiröhögness.

Este vacsoránál már egyikünk sem nyult a buktához. Mama szétmorzsolit egyet a tyuknak; az alvó állat felijedt, kellemetlen kárálással visszaröppent a szekrény tetejére, közben leverte egy bögrét. Etus gyorsan összesöpörte a cserepeket, mama pedig lerakta az asztalt és mosogatni kezdett. Arca sárga volt, mintha most ütközött volna ki rajta szörnyű betegsége. A gyér fénynél fekete árkok húzódtak vértelen szája mellett.

Másnap szörnyű dologra értem haza. Etus mondta el, hogy anyánk délfele elő akarta venni a buktát a kredencből, de a tálat üresen találta. Hogy mi történt köztük, miről beszéltek, nem tudta elmondani. Csak azt, hogy mama a sodrófával majd agyonverte Attilát. Agyba-főbe ütötte-verte, ahol érte. Ha el nem ájul, talán agyonveri a gyereket, aki erős kamasz léteire hangtalanul tűrte az ütlegeteket.

Mamát a szomszédasszonyok fektették ágyba. Rémulve láttam, milyen iszonyúan megváltozott. Arca egészen összement, vonásai eltorzulnak valami felfoghatatlan kintől. Megdöbbenve néztem, de nem tudtam nem haragudni rá.

Attila teste csupa kék-zöld folt volt, jobb karját nem tudta mozditani. Fején pupok éktelenkedtek, egyik szeme bedagadt. Fél szemével úgy nézett rám, mintha kutatna bennem, ellenség vagyok-e vagy jóbarát. Megsimogattam a fejét, mire fölszisszent. Fél arca eltorzult, a másik fele mosolygott.

Etus orvosért szaladt, akinek sebtében elmondta a történeteket. Az orvos ránézett Attilára, anyánkra, aztán az ágyhoz lépett. Nem is vizsgálta meg mamát, csak megfogta a pulzusát, aztán elővette táskájából az injekciós tűt. Mama vonásai pár perc múlva kisimultak pergament-színű arcán, elaludt.

Ekkor lépett Attilához. Leszorította a vállát, megfogta bénán lógó karját, csavart egyet-kettőt rajta: kész volt a műtét. Attila kicsit sziszegett.

— Semmi bajod nem lesz öcsém, mire katona leszel — mondotta az orvos harsányan. És miközben visszarakta az injekciós tűt, csendesen hozzátette: — Az asszonyságot kimélni kell minden izgaiomtól. Már csak ez lehet tenni érte...

Mama mélyen aludt. Körülültük a konyhaasztalt, ki-ki gondolataiba merülve. Attila — a tizenhárom éves gyerek — verset irt:

*Ha könny csorog,
Ha kebel sir,
Ha jaj hallik,
Ha ég dörren
Föld kerekén*

*Akármerre:
Az én jajom,
Büntetésem.
Föld kerekén
Járok, mindig*

Csorog könnyem,
Sír a keblem,
Jajom hallik.
Az ég dörren

— Atkozott fej
Az én fejem —
Atkozott fej
Te fölötted.

*

Anyánk sokszor már csak az ágyától a kis sámlig tudott menni, arra ült a konyhaajtó elé. De csodálatosképpen néha új erőre kapott és úgy dolgozott otthon, mint régen. Főzött, takarított, mosott.

A drágaság a háború alatt nőttön nőtt, gondjaink megsaporodtak. A házbér több, mint egyharmada volt keresetemnek. És ruha is kellett volna meg cipő. A polgárba nem lehetett meztláb járni.

Attila törte a fejét, hogy tudna pénzt szerezni. Színes papírból forgókat csinált. A szárúk végét beledugta egy nagy krumplibá és vitte a ligetbe eladni. Egy ideig kenyeres fiú is volt az Emke kávéházban. Reggelenként elment a vásárcsarnok elé és ajánlkozott, hogy hazaszállítja a teli kosarakat, szatyrokat. Bélyeggyűjteményének ékességeit eladta, majd ujakat szerzett és azokat is eladta. A Főposta épülete mellett a Régi Posta-uccában valóságos uccai bélyegbörzét szervezett, itt vett, eladott, csereberélt, mindig keresett pár krajcárt. Pénzecskejének egy részét betette a takarédba. Beiratási díjra gyűjtött meg körzöre. Mert az minden gyerekeknek volt az iskolában, csak neki nem. És tornacipője sem volt meg tornatrikója. De ha kellett, kivette sokszor majdnem tíz koronát kitevő takarékbetétjét, ideadta és kezdte előlről a gyűjtést.

Ahogy anyánk ereje hanyatlott, mind gondosabb, figyelmesebb iett Attila, szelid és töprengő. Már nem csavargott el. Türelmesen álldogált a boltok előtt huzódó hosszú sorokban tíz deka zsirért, féli kiló cukorért, két tojásért. Már mindenért sorba kellett állni. Az asszonyok széket vittek magukkal és már este kiültek a lehuzott redőnyök elé, hogy reggel eisők legyenek, ne kelljen órákig tartó ácsorgás után azt hallaniok: nincs se cukor, se kenyér, elfogyott.

Attila a kis sámlit vitte magával és valami könyvet. Olykor felolvastott. A várakozók szívesen hallgatták Nick Carter zseniális mesterfogásait vagy az aranyásók izgalmas kalandjait, így gyorsabban mulott az idő.

Igy telt el a nyár.

Télen kiadtuk az egyik ágyat egy fiatal hivatalnoklánynak, hogy a fűtésre valót megkeressük. Lakótársnőnk magas csontos lány volt, *Tittel Margit*nak hívták; kis bőröndjéből rengeteg könyvet csomagolt ki az első estén, amikor beköltözött.

Kemény táblákba kötött, vastag, csodálatos könyvek voltak ezek. Szabó Dezső, D'Annunzio, Kaffka Margit, Anatole France, Dosztojevski irásai. És versek, Ady Endre versei.

Attila mohón rávetette magát ezekre a könyvekre. Már régen aludt az egész ház, de ő még mindig kint ült a lépcsőházban, a ház egyetlen világított részében és olvasott. A versek megbabonázták. Amikor megtudta, hogy Tittel Margit is ír verseket, hűtlen lett első szerelméhez és őt ültette el a szívébe.

Attila első szerelmét Fuchs Renének hívták. Sohase láttuk a kislányt, akinek kis enyveshátas fényképét a szíve fölött hordta. Ez a szerelem úgy kezdődött, hogy lovagiasan megvédte a kislányt, akit neve miatt kiröhögtek és megdobáltak a komisz kis kölykök. Ezután mindennap megvárta az iskola kapujában és hazakisérte. Mindennap összeveregetett miatta a nebulókkal. Ilyenkor úgy jött haza, a hosszú kitérő után, mint győztes hadvezér a csatából, vagy besompolygott összekarmolva, megtépázva. Mama este összevarrta a nadrágja repedéseit és sopánkodott:

— Már megint verekedtél a Fuchs René miatt. — Aztán mosolyogva tette hozzá: — Sose hittem volna, hogy ilyen bakafántos neve lesz a menyemnek. És mondd csak, milyen huc-huc az a kisiány?...

Etus vidáman trallázta: Fuchs René, Fuchs René.

Attilát mélységesen bántotta, hogy belőlünk se vált ki egyebet Fuchs René neve, mint jóindulatu derűt. Ilyenkor elővette és megmutatta a fényképét: ha látjuk, talán megértjük érzését. Az enyveshát 9-10 éves kislányt mutatott, aki ijedt szemekkel néz a világba. Csunya volt, butuska, Fuchs Renének hívták, mindenki kicsufolta, mindenki bántotta: tehát meg kellett védeni, tehát csak azért is szeretni „kellett“.

Fuchs René képe eltűnt. Attila a kis sámira állt, úgy szavalt a Tittel Margitnak:

En a halál rokona vagyok...

Igy, a sámilin állva is kisebb volt, mint nyurga lakótársnőnk. De azért Attila reménykedett:

— Mit gondolsz, Jocó, hozzám jön feleségül, ha megnövök és nagy leszek?

Hosszú, hosszú hetekig csak versben, versekből és verseknek élt. Ahitattal hallgatta Margit költeményeit, és szorongva mondta el, amiket ő irt. Hogy melyikük irt „szebb“, „jobb“ verseket, nem tudom. Ezek az írások eikallódtak. De az biztos: Attila sokkal termékenyebb volt. Annyira, hogy már a prózát is versben mondotta, így kért még egy tányér levest, a boltban kenyeret. Uj játék volt ez számára — hisz annyira szeretett játszani! — játék a szavakkal. Ilyenekre emlékszem:

*Reggel hét óra van, zörög már a vekker,
Mama piacra mén, kezében a cekker.
Kezében a cekker, én meg iskolába,
Ottan is, ottan is, felelni — hiába...*

Meg arra, hogyan festi le, skandálva, tanárját:

Jön, jön Pápai, néptanítóképi szelíd ember...

Aztán elment tőlünk Tittel Margit. Férjhezment, nem várta meg, amíg Attila megnő. De otthagya köztünk — Ady Endrét.

Megbetegedtem s mire fölépültem, elvesztettem az állásomat. Iszonyú volt az az erőfeszítés, amivel mama megint dolgozni igyekezett. Hiába — nem bírta már a nehéz munkát. Megint mindenünk a zálogba vándorolt, még az ágyból a párnák is. Állás után szaladgáltam. Kopott ruhám, repedezett cipőm miatt sokáig nem tudtam elhelyezkedni. Ha apróhirdetésre jelentkeztem valahol, bizonyos lehettem, hogy nem engem alkalmazzanak, hanem azt, akinek csinos, rendes a ruhája, karcsú sarkú cipőt hord selyemharisnyás lábán és vidám kis kalapot szépen ondolált fején.

Az inséges napok, hetek és a kilátástalanság arra kényszerített bennünket, hogy a két gyereket megint a Gyermekvédő Liga gondjaira bizzuk. Mamát felvették a klinikára, Etus és Attila nevelőszülőkhöz került Monorra.

1917 november 28.-án iratkozott be Attila a monori polgári iskolába. Az itt töltött hónapok minden emléke feledésbe merült, egyikük se emlegette soha. Hugom sem emlékszik semmire, eseménytelenül mult ez az idő, meg nem is egy családnál helyezték el őket. 1918 február 8.-án Attila megszökött Monorról, hazajött. Nem is akart többé visszamenni. Amikor ezt megtudta Etus, ő is hazaszökött. Így volt ez jó. Eppen ezidő tájban állást kaptam egy rézüstbevéltő háborús üzemben, egész nap távol voltam, kellett, hogy valamelyikünk gondját viselje anyánknak, aki éppen olyan betegen jött haza a klinikáról, mint ahogy oda befeküdt.

A monori iskolától kapott látogatási bizonyítvány alapján újból az Üllői-uti polgárba iratkozott Attila. Nem sok ideje maradt az iskolabá-járáshoz neki sem, Etusnak sem: minden falat enni valóért órákon, napokon keresztül kellett kuncsorogni vagy sorbaállni.

Attila megnőtt, már egy fejvel magasabb volt, mint mama. Feszült, foszladozott rajta a Teleki-téri zsidvásáron évekkkel ezelőtt vásárolt kis-fius nadrág. Ezt a nadrágot anyánk minden este foidozgatta, toldozgatta, csak az ő keze nyomán látszott annak, aminek lennie kellett volna. Télikabátja nem volt, egy rossz szvettert hordott kiskabátja alatt. Ócska micisapkáját fülére huzta, úgy szaladt az iskolába, a boitba. Néha addig erőszakoskodtunk vele, amíg hagyta, hogy rákötözzük mama vékonyra kopott berliner kendőjét. Ebben ácsorgott a hideg hajnalokon zsirért, krumpliórt a házak falához tapadó, didergő szegényemberek sorában.

Rántott levest reggeliztünk, ebédre is rántott leves volt. Kenyeret aprítottunk a levesbe, hogy vastagabb, kiadósabb legyen. Este köleskását ettünk. A köleskása jó étel, ha bő, forró zsirban alaposan megtergátják, tejét meghintik apróra vágott, meleg, zsiros tepertővel és ha ritkán kerül az asztalra. De mi mindennap köleskását ettünk, azt is soványan, zsirszegényen. A kanálhoz tapadt, nehezen csuszott le minden falat. Attila sokszor elbiggyesztette a száját.

— Már megint nyögvenyelő van vacsorára...

Mama jóformán semmit nem tudott már enni, csak a tejet túrta meg a gyomra. Tejet azonban sehol, semmi pénzért nem lehetett kapni. Attila addig járta keresztül-kasul a várost és környékét, amíg Kispesten felfedezett egy helyet, ahonnan naponta félliter tejet hozott anyáknak. Gyalog tette meg a hosszú utat oda-vissza a fagyos délutánokon. Lyukas cipőjén becsorgott az eső. Az átázott cipőt este betettük a langyos sütőbe száradni. A cipő orra felkunkorodott a meleg-től, de nedves maradt. Alsónadrágja nem volt. Vékonyra vedlett, szűk, rövid nadrágja éppen csak arra volt jó, hogy ne járjon meztelenül, szél, eső, hideg ellen nem oltalmazta. Hiába volt szívós és erős, a sok nélkülözés levette a lábáról: beteg lett.

Hetekén keresztül feküdt élet-halál között a Gyáli-uti Szent László járványkórházban. Etust és engem nem is engedtek be hozzá, csak mama látogathatta meg hetenkint kétszer. A beteg asszony sokszor alig tudott lábraállni, de el nem mulasztotta volna ezeket a látogatásokat. Elvonszolta magát a Gyáli-utra és vacogra ért haza. Beburkolódzott kendőjébe, leült a konyha sarkába és csendesen sirdogált. Már csak a fia iránti aggodalom tartotta benne a lelket.

Azután egy napon hazajött Attila. A hosszú betegség alatt még jobban megnyult, vékony lett. Újból felhúzta kis nadrágját, a rozszant szvettert és kezdte előiról a sorbaállást.

Mindnyájan megrokkantunk egy kicsit. Csendesen huzódtunk meg a konyha hideg falai között. Panasz nélkül feküdtünk le este és remény nélkül indultunk reggel a kilátástalan nap elé. Az egész, nagy ház elcsendesedett. Mindenki gondosan betette maga mögött az ajtót. Az asszonyok nem jártak át egymáshoz, nem kértek kölcsön cukrot, sót, mintha ugysem lenne többé már ize semminek.

A háború utolsó telét kinlódttuk. Mama feküdt az ágyban és hangtalanul viaskodott fájdalmaival. Lefekvés előtt még meggyújtottuk a lámpát és mi hárman körül ültük az asztait. Mama sopánkodott:

— Feküdjetek már le, ne égessétek a lámpát. Seholyse kapni petróleumot.

— Ugyan, mama kérem, — szóltam rá — először is Attila szerzett petróleumot. És mikor csinálja meg a leckéjét, ha még egész délután

sorbaáll...

Mama nem szólt többet. Nézte Attilát, aki Isten tudja hol, hogyan, félliter petróleumot szerzett. Ennek fénye mellett írta le ezt a verset, amit odacsusztatott hozzánk:

JELEN, MULT, JÖVŐ

*Az elmúltba szemem tétován tekint, Nem veheté el, bár kinzott nagyon
Egyszerre csak! Üldözi a jelen. — Történik minden, ahogy írva
Nem pihenhet régi emlékeken, vagyon —
Unos untalan visszatér megint. Nem veheté el, nem a jövőt tőlem.*

*A jelen, óh! a jelen mindig bántott, Tövises uton segít a jövendő.
Amerre és, mindig arra haladt. Jövőben dicsőül meg a szenvedő:
Tövisekkel hinté bé utamat Jövő mutatja az utat előttem.
S elvett tőlem reményt, boldogságot.*

Állát két tenyerébe támasztotta, úgy nézett ránk, amíg elolvastuk a verset. Etus viharzó dicséretetekbe tört ki, én barackot nyomtam a fejére. Szótlatlanul méláztunk még egy darabig a jámpába, aztán lefeküdtünk.

Anyánkat teljesen levette lábáról a szörnyű betegség. Etus gondozta, támogatta, ha kikelt ágyából vagy ha visszakiváncozott a párnák közé. Soha nem panaszkodott, apró sóhajokra váltotta kinjait és sovány tagjait úgy próbálta elhelyezni, hogy a fájdalmak kevésbé gyötörjék. Csak éjjele, amikor mi mélyen aludtunk, tört fel belőle a jajszó és nyögés. Egyszer ijedtem ébredtem hangos panaszára:

— Istenem, Istenem! Mért kell ennyit szenvednem! Jaj nekem! Jobb volna egyszerre megdöglölni!

Odamentem az ágyához, a sötétben kitapogattam a fejét. Meleg könnyek folytak szét az arcán, csontos öklével ütögette a fejét.

— Mi baj, mama? — kérdeztem megdöbbenve.

— Mi lesz veletek, Jockókám, mi lesz veletek? — tört ki belőle a hangos zokogás. — Nem tudok én már többé dolgozni. Nagyon beteg vagyok, úgy érzem. Jobb is volna már nem élni. Te már keresed, de mi lesz Etussal és mi lesz Attilával? Megbetegszik megint az a szegény gyerek abban a vékony rongyban. Istenem, Istenem, mért is kell a szegény embernek erre a világra, nyomoruságra születni...

Gáttalanul patakzott belőle a könny, az aggodalom, a kétségbeesés és a kínzó fájdalom. Nem tudtam mit mondani neki. Görcsösen markolta a fejét, majd az ujjaimat morzsolgatta. Lassan, lassan elcsitult, elaludt. Ámában is szorosan tartotta a kezemet, mintha belekapaszkodva visszatarthatnám attól, hogy itt hagyjon bennünket. Még a sirban sem lett volna nyugalma, amíg Attilára rozoga cipője repedésein, ócska lyukain köhögés, láz, betegség és az élet minden nyavalyája leselkedett.

Másnap elkísértem mamát a klinika ambulanciájára. Az orvos megvizsgálta, azután hazaküldte. Nem értettem a dolgot. Abban reménykedtünk, hogy ott marad, gyógyítják. Mamát leültettem a folyosón egy padra és bementem az orvoshoz. Könyörögtem neki, vegye fel a nagybeteget. De az orvos csak a fejét rázta:

— Nem tehetem, kérem. Nem tudunk segíteni az édesanyján. Kéves ágyunk van, csak azokat fektethetem be, akiket még meggyógyíthatunk.

Fájdalomesillapító porokat irt, több nem tellett tőle.

Most kezdtem először komoly aggodalommal nézni a dolgok elé.

Igaz, hogy amióta mamát munkaképtelenné tette betegsége, a család eltartása az én vállaimra nehezedett, de nem éreztem ennek a súlyát. Mint ha testi és lelki jóétünk vagy nyomorúságunk minden felelőssége csak mamára tartozott volna eddig. Most helyet kellett cserélnünk. At kellett vennem nemcsak a felületes gondoskodást, hanem a mélyről jövő aggodalmat a két gyerekért: mi lesz velük?

Apróhirdetéseket böngésztem, hátha akad valami külön munka számomra. Így kerültem egy fiatal ügyvédhez, aki készülő könyvét diktálta írógépbe esténként.

Az ügyvéd a Lovag-uccában lakott édesanyjával, egy kedves, finom öreg dámával. Amikor először állítottam be hozzájuk, az ügyvéd így mutatott be anyjának:

Ez a fiatal hölgy nem táncol, nem jár zsuokra és írógépen zongorázik.

A „fiatal hölgy“ zavarában pukkedlit csinált és megbotlott a szőnyeg szélében. Majdhogy hanyatt nem vágódott. Az öreg asszony elmosolyodott és kiment. Nemsokára egy tálcán teát és teasüteményeket hozott. Megterített egy kis asztalt, kitöltötte a teát és helyet kínált. Amint a széket magam alá huztam, meglöktem az asztalkát, a tea kilötyögött. Ugy éreztem, mulatnak ügyetlenségemen és zavaromban megettem az egész tálcán süteményt. De lehet, hogy éhes voltam. Ők is ezt gondolhatták, mert másnap már nagy darab kenyeréket és párisit készített az öreg hölgy a teám mellé. Most azonban alig mertem hozzányulni és csak oda-odasandítva nyeltem az üres teát. Tea után az öreg hölgy elbucszott, de előbb odakészítette a szendvicses tányért az írógép mellé. Kezdődött a munka.

Egyszer csak félbeszakította a diktálást az ügyvéd és rámszólt:

— Miért nem eszik?

— Köszönöm, nem vagyok éhes — feleltem fülig pirulva.

— De magának muszáj sokat enni, nagyon sovány.

— Tetszik gondolni? — kérdeztem egészen megzavarodva és möhön enni kezdtem. A fiatalember rágyujtott és kíváncsian szemlélte, mint egy furcsa kis állatkát. Aztán kétségbeejtő kérdéseket adott fel:

— Mi a maga édesapja? Hányan vannak testvérek? Ki tartja el magukat? Hol laknak? Hogyan laknak?

Kinos volt ez a kutatókodás, szegényes körülményeink kitergegetése a puha szőnyegekkel, földig omló függönyökkel bélelt meleg szobában. Körülnéztem a falakat beborító képeken, a vitrin csecsebecsén, a szekrény polcain sorakozó könyveken és hallgattam. De a kérdések tovább peregetek a fülemben. Attól kezdtem beszélni, aki verseket ír. Ez is érdekelte. Hány éves a gyerek? Jár-e iskolába? Hogyan tanul? Megígértette, hogy elhozom a verseit. Éjfél felé, amikor indultam haza, kezembe nyomott egy kis játéktigris, hogy azt vigyem el a kis „versfaragónak“.

Attól úgy mondtam mindezt el, hogy egy „nagyon előkelő ur“ érdeklődik a versei iránt. A gyerek fölfigyelt. De őt is mintha inkább csak annak a „nagyon előkelő urnak“ a körülményei érdekelték volna. El kellett mesélnem, hogyan néznek ki a szobák, milyen képek lógnak ott a falakon, mekkora nagy az íróasztal és hány könyv lehet abban az óriási könyvszekrényben. Szinte hitte is, nem is, hogy van olyan lakás is, ahol négy szobában két ember lakik, azonkívül még előszoba is van meg fürdőszoba és cselédszoba. Mama bizonygatta: De igen, így laknak az urak. Takarított ő már olyan lakásokat, ahol nemcsak a gyerekeknek volt külön szobájuk, hanem a vendégeknek is, amit az urak szalonnak hívnak.

Összeszedte a verseit és maga vitte el a Lovag-uccába. De ez csak ürügy volt, ez a versekkel teleirt füzet. Jogaim, amely felhatalmazza őt arra, hogy átléphesse az ajtót, melynek küszöbén tul egy ismeretlen, idegen világ titkait akarta kifürkészni.

Az ügyvéd nem volt otthon. Az öreg hölgy kikérdezgette, miért jött, mit akar. A versekről makacsul hallgatott, azt meg nem merete megmondani, hogy a lakást szeretné látni. De kapóra jött: a háziasszony mindjárt elküldte valahova egy csomagért. Amikor a csomaggal visszaért, leültette a konyhában, teát főzött és megkent neki egy nagy kenyeret lekvárral. Uzsonna után megajándékozta egy vaskos könyvvél, villamospénzzel és utnak eresztette.

Csodás történetek voltak ebben a könyvben vizimadarokról és vi-ziemberekről. Attila egy szuszra végigolvasta, majd újból előlről kezdte. Ez volt az első könyv, amelyben faluvégen lakó, nádasok közt tekergő „célszörű szegényemberekkel“ találkozott. Megszerette Tógyert, a szár-csák és halak barátját, aki maga is inkább riadt és rejtőzködő vadma-dár volt vagy a Tisza vizében tovasikló hal, mint ember. Erről a Tógyer-ről verset is írt.

Tógyernek tulajdonítható, hogy már a tavasz elején mindennapos vendége lett a dunai ingyeneszodának: uszni akart megtanulni.

Közben többször felkereste a Lovag-uccai öreg nénit, aki mindig ta-lált számára valami gyönyörű olvasmányt. Innen hozta haza Sándor Mátyást és a Nyomorultakat.

Victor Hugo könyvén összemaradtunk. Belekezdtem az első kötet-be és ha otthon voltam, a nagyobb és erősebb jogán elvettem tőle, hogy tovább olvassam. Attila kétségbeesve követelte vissza. A könyv az övé, őt illeti meg az elsőség.

— Eredj a Vokurka Vilihez, neki biztosan van új Sherlock Holmesé. Olvasd azt.

Attila felhorkant. Hogy ő, akár a barátja, Vokurka Vili, olyan va-cakokat olvasna! Kiráncigálta kezemből a könyvet.

— Na megállj — fenyegettem meg. — Nem kapsz több könyvet a Lovag-uccában.

Mama nem szólt a torzsalkodásba, de Attila segítségére sietett.

— Gyere fiacskám — mondta — olvassál föl nekem.

Attila az ágyhoz vitte a kis sámlit, leült és fennhangon olvasni kezdett. Komolyan, szépen folyt a szó szájából, világosan, értelmesen, bensőségesen adta tovább, ami a betűk mögött megelevenedett.

Mama hálásan és odaadóan figyelt. Aggodalommái, részvétel hallgat-ta a hányott-esett sorsát és elsírta magát, amikor reménytelen bukda-csolásuk belemarkolt a szívébe. Ő tudta köztük legjobban, mit jelent sze-gényembernek, örömből kitaszítotttnak lenni.

Tavaszkodott, amikor az utolsó oldalakat gépeltem a Lovag-uccá-ban.

Az ügyvéd váratlanul bejelentette, hogy eljön hozzánk vasárnap ebédre. Megrőkönnyödtem. Az elmúlt hetek folyamán kényelmetlen kér-déseire olyan válaszokat adtam, amelyek nagyon messze jártak az igaz-ságtól. Isten tudja, miért, még egy zongorát is hazudtam neki. Gyámol-talanul próbáltam kitérni a fordított meghívás elől. De ő mintha csak megint mulatott volna rajtam. Pénzt nyomott a kezembe: ebből főzzünk ebédet. Legyünk az ő vendégei — nálunk.

Mama cseppet sem lepődött meg, amikor megmondtam, hogy va-sárnap vendégünk lesz ebédre. Ki tudja, miket gondolt magában, miben reménykedett, mintha a jósors jelezte volna érkezését. Összeszedte ma-radék erejét, felkelt ágyából és elment bevásárolni. Nem a közeli piac-

ra, hanem a vásárcsarnokba. Finom ebédet főzött és valahonnan egy abroszt is kerített. Szépen megterítette a szobában az asztalt — két személyre.

A gyerekek lent lesték az előkelő vendéget. Amikor a konflisba fogott sovány gebe megállt a ház előtt, hanyatt-homlok rohantak fel a harmadik emeletre jelenteni: megjött a vendég. Csak ő lehet, ki más érkezne konflison a Ferenc-tér 11. számú ház elé. Mama kipirultan emelgette a fődóket a tűzhelyen rotyogó edényekről, izgatottan szimatolta az inycsiklandó párákat. Aztán izgatottan szólt rám:

— Tedd le a kötényedet. Nem, ne tedd le. Mosd meg a kezedet. Jaj, milyen kócos a hajad! Mégis tedd le azt a kötényt. Ugy-e mondtam, hogy kérjél a Vokurka Annustól egy bluzt. Eredj gyorsan, biztosan ad kölcsön!

Perdültem egyet, hogy rohanjak bluzt kölcsönkérni, amikor elsörnyedt:

— Jézusom! Lyukas a harisnyád!

Közben Attila hóna alatt egy könyvvel, rohángászott hol a lépcsőházhoz, hol a konyhához. A meleg tavaszi napnak kitárt ajtók mögül az asszonyok ki-kidugták a fejüket — ugyan mi a csuda történik Józseféknél? Amikor Vokurka Annus bluzában siettem vissza, Kádinger néni kijött és megállított:

— Mutasd csak magad? Nagyon csinos vagy — mondta és sietett vissza fazekai közé.

Aztán a házmesterné az udvar közepére állt, onnan leste az ajtónk után kérdezősködő urat.

Mosolyogva állottuk körül az ügyvédet a konyhában. Az kezet fogott mamával. Látszott rajta, nem tudja hirtelen, hogyan köszönjön. Elég lesz-e egy egyszerű jónapot vagy se. Végül azt mondta: Kiszti-hand. Ez olyan furcsa közélet volt a jónapot és kezécsókolom között.

Most mintha ő lett volna zavarban.

Mama szívélyesen betessékelte a szobába, aztán kisietett és már hozta is a levest. Vendégünk feszengett:

— Hát a mamája és a testvérei nem ebédelnek? — kérdezte a két tányér láttán.

— Dehogynem — feleltem. — Csak hát nincs több egyforma tányérünk. Meg kés és villa...

Éppen olyan ügyetlenül mozgott, olyan zavartan evett, mint én náluk. Most rajtam volt a sor, hogy megmosolyogjam.

Amikor mama betálalta az ebédet, ők is nekiültek az evésnek a konyhában. A két gyerek hangos jókedve behallatszott. Ugyan minek örültek olyan nagyon? Az ügyvéd szótlanul evett, szinte azt hittem, megbánta, hogy eljött. Ebéd után rágyujtott és kezdett körülnézni. Talán összevetette magában, amit tőlem hallott és amit most látott. A két egymás mellett álló ágy majdnem betöltötte az egész szobát. Egy szekrény éppen hogy elfért az egyik sarokban, az asztal meg a székek foglalták el a többi helyet.

Ebédjük végeztével mama és a gyerekek is bejöttek. Attila kezében szorongatta verses füzetét és leste az alkalmas pillanatot, amikor megmutathatja. De vendégünk az órájára nézett és sietve bucsuzkodott. Biztos, hogy kényelmetlenül és rosszul érezte magát. Megkérdezte, vele tartok-e egy feketére valamelyik kávéházba; aztán, amíg fejemre tettem kalapomat, hosszan rázogatta mama kezét, végül kezécsókolt és nekiiramodott a folyosónak. Minden ajtóból kíváncsi szemek meredtek a háttába.

A fényes, elegáns kávéházban fellelegzett. De azért még érződött a hangján valami különös nyomottság, amikor megszólalt:

- Mi a baja a mamájának?
- Rákja van.
- Van orvosa?
- Igen.
- Mit mond?
- Meg fog halni.
- Mi lesz magukkal?

Erre nem lehetett felelni semmit. Hallgattam. Aztán elváltunk. Az ügyvéd beült egy konflisba a köruton és elindult a Terézváros felé, szívében azzal az elhatározással, hogy törödni fog pár élettal, ott, a Ferencvárosban.

Törődött is, de a maga módján, a maga elképzelése szerint. Pár nap múlva a házban lakók elképedésére markos emberek egy bérelt pianinót cipeltek fel hozzánk a harmadik emeletre. Sivalkoddunk a meglepetéstől és az örömtől. Rögtön felfordítottuk az egész szobát, ide-oda tologattuk a butorokat, hogy helyet csináljunk neki. Aztán egy csomó kottát kaptunk, amivel nem tudtunk mit kezdeni. Azért nyuztuk a hangszert, nap-pal a gyerekek, este én. Kitártuk az ablakot, hogy mindenki hallhassa a zenebonát. Azután egy sovány kisasszony állított be azzal, hogy ő fog zongoraleckét adni nekünk a doktor ur utasítására.

Német és francia könyveket kaptunk garmadával, persze, egy kukkot sem értettünk belőlük. Attila iszonyúan boldog volt, a könyvek nem kellettek senkinek, birtokba vehette őket.

Néha jött egy levelezőlap az ügyvédtől, meghívott a kávéházba. Kérdezősködött, tudunk-e már zongorázni. Oh, hogyne. A házmesterné a pokolba kíván bennünket. Már az egész ház a Vidám földművest, meg a Szűz imáját fujja. Meg volt elégedve. Néha elszontyolodva gondoltam, mennyivel jobban kellene mindnyájunknak egy-egy pár cipő, mint a zongorából sivalkodó Szűz imája. De azt, ami elemi szükséglet, kenyér és ruha, nem illik kérni szemforgató társadalmunkban.

1918 június 15.-én végezte Attila a polgári iskola második osztályát. Német nyelvből elégségest, szabadkézi rajzból elégtelent kapott. 543 órát mulasztott az iskolaév alatt, majdnem négy hónapot. Ebből pár hetet a kórházban töltött, a többit a boltok előtt ácsorgó sorokban.

Nem sok megértéssel és elnézéssel megáldott ember lehetett Attila rajztanárja, hogy az osztályozásnál nem vette figyelembe a gyerekek történt balesetét. Május eiején történt a szerencsétlenség. A szép, meleg napon kint futkároztak, kergetőztek a gyerekek a folyosón, ahány csak volt a harmadik emeleten, Vokurka Vili, a Kádinger gyereke és a többiek. Mama kint ült a sámlin az ajtó előtt. Attila ott rohant el mellette, de vigyázva kikerülte és így került közel a rácshoz, amibe beleakadt a jobbkeze. A futás lendületében nem tudott megállani: nagyot reccsent a csontja, eltört a karja. Mama lefordult a kis sámliról. A gyerekek mind ordítottak ijedtükben, csak Attila hallgatott, mint mesélte később, észre sem vette az első percben, mi történt vele, csak azt látta, hogy mama ott fekszik ajultan a földön, talán meg is halt. Még a szivdobbogása is elállt a rémülettől.

Kádinger néni kirohant a konyhából, hagyta, hogy kifusson a leve-se, lekozmásodjon a főzeléke, ebéd nélkül maradjon mind a kilenc gyereke és férje — felkapta Attilát és rohant a nagy kamasszal az Üllői-uti klinikára. A jó Kádinger néni talán még ma is emlegeti, mint ahogy akkoriban mesélgette, hogyan viselkedett Attila, amíg az orvosok összeillesztették törött csontját, gipszbe fektették és felkötötték karját. Elmondta, hogy csak úgy csurgott a verejték Attila arcáról, de jajszó és szisszenés nélkül túrt minden torturát. Mindenkinek elmondta a gyer-

rek bátor viselkedését, legendát csinált belőle. A Ferenc-tér minden házában tudták kicsik és nagyok, milyen hős volt Attila. Nem is feküdt kórházba a törött karjával, még az iskolába is eljárt.

Vizsga után pártfogónk keresztülvitte a IV. Károly király gyermeknyaraitatási akciónál, hogy a két gyereket is levigyék a tenger mellé, Abbáziába. Én kétheti nyári szabadságomat keresztanyáméknál töltöttem, Felsőgallán. Ide írta meg anyánk, hogyan indultak a gyerekek a messzi utra:

Edes Jocókám, épen most kaptam meg a lapot mejben panaszkodom hogy a gyerekek nem irnak, tudod fijam az utolsó napok izgalmai nagyon elfoglalták őket! Éppen most jöttem haza a vasutról, mert az Attila vonata ma 22-én fél 6 óraker indult ki a keleti pája udvarról: borzasztó nagy volt az öröm, már reggel 9 óraker elmentünk hazulról, a Taterzálba vártunk még vége lesz a komédiának mertt itt ujbol meg letek vizsgálva azután eni kaptak ámbár Attila az örömtől nem regelizett. Etuska már irt az utrol egy lapott bizonyára neked is: most már egyedül vagyok. En már egészen jól érzem magamat a gyerekek edig ellátták a háztartást ugy hogy egész nap pihenhettem a világért sem jő haza a klinikán azt monták hogy csak hat hónap mulva jőjnek ismét bemutatni magamat igen boldog vagyok hogy jól érzed magadat az Attila keze is javul 3 hétig volt sinbe most hogy elment kiveték, az orvos csak ugy kötözte föl neki de ő ezt a kötést is leszedte félt hogy akor nem fogják elvini ha fel lesz kötve azért agódom hogy meg fogja erőltetni és ujból rosz lesz néki...

Négy vagy hat gondtalan, boldog hetet töltöttek Abbáziában, ezer meg ezer szegény pesti gyerek rövidlejártú paradicsomában.

Attilát egy tengerparti villában helyezték el a ferencvárosi srácok egyik csoportjával. Még Voloscában is hirhedt volt ez a villa. A srácok remek mulatságokkal szórakoztak, pazar stiklikke! ejtették kétségbe a felügyelő tanárokat.

Az összes kilincsekbe villanydrótot szereltek, aki be akart nyitni, azt jól megrázta az áram. Aztán bekapcsolták a villanyvezetékbe az ágyak sodronyait. Megközelíthetetienné tették a házat. Az esőcsatornán közlekedtek, a padláson keresztül, visszafelé pedig egymás vállára állva másztak be az ablakon. A legutolsót ugy huzták fel maguk után. Ahány hosszúlábú pókot leltek, mind összefogdosták és betelepítették a házba. A pókok végülis ugy elszaporodtak, hogy a fiuknak kint kellett aludniok a kertben.

Senki annyi vidám mókát nem tudott, mint a srácok. Színházat rendeztek, előadták a *Molnár és gyermekét*. Bizonyára csak azért, hogy az összes lepedőket hatalmukba kerítsék és éjjel is kisértetet játszhassanak a villa erkélyén. Csak aki „valamit tudott“, annak volt tekintélye előttük. Persze, Attila is „tudott valamit“, ő írta az előadások tréfás verseit. De ez nem imponált a fiuknak. Az volt a hős, aki verhetetlen volt kötélhuzásban, aki több gombócot tudott megenni, mint a többi vagy lélegzetkihagyásig ugrált féllábon. Akár a nagyok világában. Attila is szeretett volna „imponálni“. Elhíresztelte magáról, hogy ő milyen kitűnő uszó. Ez ugyan nem derült ki az Angolinában, ahol éppen ugy ugrabugrált a vízben, mint a többi gyerek. A srácok szaván akarták fogni. Ahányan befértek, annyian másztak bele egy vizibátárba és jó messzire beveztek az öbölbe. Ott megfogták Attila kezét-lábát, meghimbálták és behajították a hullámokba. Még a visszaemlékezés is szorongó érzéssel töltötte el Attilát, ha elmondta, milyen halálfélelemmel küzködött a sima, közömbös vízzel, amig, mint a vízbedobott kutya, el nem vergődött a csónakig.

Ősszel kitört a forradalom. Az egész ház zsongott, zsidongott. A gyerekek az uccákon rohángásztak. Az Üllői-uton felkapaszkodtak egy katonákkal zsufolt teherautóra. Valahol lövöldöztek, ott is jelen voltak. Etus lelkendezve mutogatta, hogy keresztüllőtték a szoknyáját: mama elájult.

Az ügyvéd többször felugrott hozzánk. Hozott egy kis kockacukrot, lisztet vagy egyéb ennivalót.

Aztán jött a spanyoljárvány, mindnyájan betegek lettünk.

Aztán jött a kegyetlen tél, aranyért sem lehetett tüze'öt kapni. Attila megint a kiserdőbe járt fáért.

Aztán jött a kommün.

Az ügyvéd felrohant értem, elvitt a Vigszínházba, ahol a Pygmaliont játszották. Előadás végén azt kérdezte tőlem, tudom-e miért nézünk meg „ezt“ a darabot. Nem tudtam. Akkor magyarázni kezdett: ő is vesz magának egy pár fehér keztyűt, mint a darab végén a főszereplő ur. Ezt csak értem? Nem értettem. Ennyi értelmetlenség után kénytelen volt világosan és egyszerűen elmondani: elvesz feleségül. Nincs többé társadalmi előítélet, most bátran követheti szive vágyát. Nem kell többé családjára, baráti körére, társadalmi állására tekintettel lennie.

Megilletődötten és megszeppenten hallgattam. Mama boldogan sirta el magát, amikor elmondtam neki, hogy mi történt.

— Tudtam. Én már akkor tudtam, amikor először járt nálunk — hajtogatta.

Egy hét múlva átadtam mamának párszáz korona „kékpénzt“ és bucsuzkodtam. Estére elhagytuk férjemmel az országot.

Az itthagytott pénz semmit sem ért, jóformán semmit sem lehetett érte kapni. Attila „üzletbe fektette“ a pénz egy részét, megint bélyegeket vásárolt és adott el. A különböző szériákat szépen felragasztotta egy-egy rajzpapírra és vitte az uccai bélyegbörzére. Majd minden héten leutazott Szabadszállásra és élelmiszereket vásárolt. Csirkét, tojást, lisztet, szalonnát hordott haza.

Ezekben a napokban, mintha mindenki utazott volna, zsufoltak voltak a vonatok. Attila Szabadszállástól Pestig lógott a vagon lépcsőjén csomagjaival vagy a vonatetón hasalt keresztbe. De gyalog is szives örömet megtette volna az utat, hogy mamának csirkét hozhasson. Talán még erőre kap, ha eszik egy kis csirkebecsináltat...

De mama már semmit nem tudott enni. Még a tejet sem, amit, talán az egész városban, egyedül Attila tudott valahol felhajszolni. A két gyerek elvitte mamát a klinikára, de nem vették fel. Hogy felvidítsák, örömet szerezzenek neki — és talán a maguk vágyait is kiéljék — beültették egy konfiisba és kocikáztak az Üllői-uton. Aztán megálltak a ház előtt, kiszálítak a rozszant batárból és felvitték a harmadik emeletre.

Mama készülődött a halálra. Kádinger néni naponta többször belátogatott hozzá, feirázta a párnát feje alatt és kamillateát főzött neki. Mama folyton azt hajtogatta előtte: Isten sok szenvedést és megpróbáltatást mért rá, de nem zúgolódik, mert meg is jutalmazta a gyerekeiben. Csak azt szeretné még megérni, hogy engem is lásson még egyszer. Ne maradjon Attila és Etus magára...

A két gyerek mindent megtett, ami csak kitelt tőlük, a hosszan halodolóért, akinek már csak egy kívánsága volt, érezni a nap melegét, egy kis zöldet látni maga körül. Ölben vitték le a Ferenc-téri padra. A megszű uccákból ide jöttek hozzá a szegény asszonyok és elbeszélgettek vele. Itt üldögélt alkonyatig. Erről a padról lesett az Üllői-ut felé, hogy egyszer csak sietek haza. Amikor ősszel visszaérkeztem, itt találkoztunk a Ferenc-tér sarkában, az ócska padon.

Sürgessem, hogy menjünk fel. Ki akartam teregetni a messzi utról hozott ajándékokat. Elszorult a szívem, amikor mama felállt. Összetöpörödött, a vállamig sem ért. Kedves arca ezernyi ráncával mosolygott rám, sirt és nevetett örömben. Behunyta a szemét és megingott:

— Jaj, kedveském, — rebegte — nem tudok ám én a magam lábán járni.

Ugy vittem föl a harmadik emeletre. Könnyű volt, mint egy gyerek. Körülnéztem a kis szobában, amelyet Etus épp olyan tisztán tartott, mint valaha mama. Aztán kibontottam a csomagot, vállára terittem a messziről hozott, hosszú rojtos seiyemkendőt. Etusnak is átadtam az ajándékot. Attila boldogan sertepertélt körülöttünk:

— Hát nekem mit hoztál?

— Ezt ni! — lobogtattam meg előtte a bársonyos, bőrerős, cifragombos tiroli nadrágot.

Ilyen önfeledt örömben még nem láttam fürödni Attilát, mint most amikor ezt a „vadonatuji“ nadrágot ürgette-forgatta kezében.

— Jaj, csak kicsi ne legyen — mondta mama aggódva. — Ugy nő ez a fiu, mintha mindig csurgó alatt állna.

Attila pillanatok alatt nadrágot cserélt.

— Na, most gyerünk a lépcsőház elé — rendelkeztem izgatottan az örömtől. — Hozzatok a mamának egy széket.

A napsütötte fal tövében leültettük mamát, Attila és Etus jobb-rol-balról melléje állt. Kíváncsian lesték, most mi következik. A Vokurka és Kádinger gyerekek körénk sereglettek, miközben a kis csoportra szegeztem kis fényképezőgépet. Mindhárman ragyogó szemmel néztek a lencsébe.

Ez volt az utolsó napunk, amit örömben töltöttünk egymás mellett. Anyánk többé nem kelet fel betegágyából. Kinjai, fájdalmai elviselhetlenné fajultak. Férjem egyik orvosbarátja felvette a Teiepi-uccai kórházba, itt legalább éjjel-nappal jótékony injekciókkal enyhítették szenvedéseit.

Utolsó napjaiban már beszélni sem tudott. Nem volt rajta egy dekányi hus sem, bőre ráfeszült csontjaira. Csak csillogó szeme élt még elfeketedett arcában, az utolsó érzékszerve, amivel még figyelhetett, simogathatott bennünket.

A fiát már nem látta többé. Attila megint Szabadszálláson járt és nem tudott visszajönni. Szénhiány miatt egyidőre beszüntették a vonat-közlekedést.

1919 december 27.-én este 10 órakor spanyolfalat állítottak mama ágya köré. Az ápolónő időnkint letette kezimunkáját, amivel foglalatzkodott és benézett a spanyolfal mögé. Jött az inspekciós orvos, injekciót adott a haldoklónak és szóltan kérdésemre így felelt:

— Maradjon még, asszonyom. Már nem tart sokáig. Majd adok egy igazolványt, amivel a portás kiengedi a kapun.

Nem tartott sokáig... Tizenegy órakor már a Lovag-uccában voltam.

Legközelebbi számunk, a szeptemberi, a rendes időben, szeptember elsején jelenik meg.